

УДК 811.161.2'255:27-23
ББК 81.2Укр.

ПЕРШИЙ МОЛИТОВНИК УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

ПУРЯЄВА Н.В.

Інститут української мови НАН України

У статті висвітлено історію появи в 1917 р. першого в Наддніпрянській Україні українськомовного молитовника, упорядником та перекладачем якого був священник А. Геращенко. Текстовий і мовний аналіз цього видання дозволив зробити висновки про те, що молитовник підготовлено на перекладацьких засадах, вироблених Синодальною комісією, що діяла під головуванням єпископа Парфенія Левицького, яка протягом 1905–1911 років опублікувала українське Чотириєвангеліє на основі перекладу П. Морачевського. Ці перекладацькі принципи, розроблені свого часу П. Житецьким, орієнтували на дотримання в релігійному перекладі законів мови-реципієнта (української мови) із доволі обмеженим та лише стилістично виправданим уживанням лексем і форм мови оригіналу (церковнослов'янської).

Ключові слова: церковно-релігійний стиль, український переклад молитов, церковнослов'янськи, Андрій Геращенко, Синодальна комісія, переклад Євангелія П. Морачевського.

The first prayer book in the ukrainian language in upper dneiper ukraine.

The article illustrates the history of the origin of the first Ukrainian prayer book in Upper Dnieper Ukraine in 1917, creator and translator of which was a priest A. Herashenko. The textual and linguistic analysis of this publication allowed to make a conclusion that prayer book was performed according to the translational principles formed by Synodal Commission headed by the bishop Parfeniy Levytsky. It was the Commission which during 1905–1911 years published Ukrainian Four Gospels based on the translation of Gospel by P. Morachevsky. These translation principles formed once by P. Zhutetsky focused translators in their translation process on fulfillment of the rules of the target language (Ukrainian) with a quite limited and stylistically caused use of lexical units and forms of the source language (Church Slavic).

Key words: religious style, Ukrainian translation of prayers, Church Slavonicisms, Andriy Herashenko, Synodal kommission, the translations of the Gospel of P. Morachevsky.

Упровадження української мови в молитовну та богослужбову практику українських християнських конфесій є надзвичайно важливою сторінкою історії її літературного варіанту. Адже поряд із перекладами Святого Письма цей процес сприяв розвитку окремої одиниці її стильової системи – церковно-релігійного стилю – та значному розширенню його функціонального потенціалу. На жаль, цей процес досліджений в українському мовознавстві недостатньо; їй присвячено лише кілька фундаментальних публікацій В.В. Німчука [12]. Нашою метою є висвітлити історію появи в Наддніпрянській Україні першого друкованого українськомовного молитовника, упорядником та перекладачем якого був православний священник Андрій Геращенко. Особлива увага до цього видання зумовлена насамперед тим, що переклад виконано на перекладацьких засадах, вироблених Синодальною комісією під проводом єпископа Парфенія Левицького для підготовки до видання Євангелія на основі перекладу П. Морачевського. Лінгвістичний аналіз мови молитовника дасть змогу простежити процес формування традиції українського релігійного перекладу та церковно-релігійного стилю української мови.

Перший молитовник українською мовою в Наддніпрянській Україні – “Молитовник. Ц[ерковно]-славянський та український тексти (з поясненням)” – побачив світ у 1917 р., у період активної боротьби Української Церкви за автономію, що розпочався в контексті національно-визвольних та державотворчих зусиль українського народу. Процес українізації Церкви вимагав насамперед переходу в молитовній та богослужбовій практиці

з церковнослов'янської літургійної мови із зрусифікованою з XVIII ст. вимовою на українську, що мало стати першим кардинальним кроком до розриву з РПЦ. В окреслений період висувалося два шляхи реалізації цього завдання: 1) повернення до української вимови церковнослов'янських молитовних, богослужбових текстів, 2) перехід на українську мову в молитві та богослужінні через створення перекладів відповідних текстів. Зазначимо, що перший варіант розв'язання проблеми сприймали як проміжний етап до цілковитого переходу на українську мову в молитовно-богослужбовій практиці, який надавав би цьому процесу м'якого, еволюційного характеру. Однак, як не парадоксально, перехід на українську вимову церковнослов'янського богослужбового тексту викликав серед вірних більший опір, ніж упровадження українських перекладів¹, а крім того, був, очевидно, малоефективним, невиразним заходом.

Видання побачило світ майже через 50 років після появи в Галичині “Молитовника для руського народу” в перекладі І. Пулюя (Відень, 1871). Тоді український молитовник, виданий галичанином-греко-католиком, викликав резонанс і схвалення серед наддніпрянців. Так, зокрема, в 1877 р. товариш І. Пулюя харків'янин Володимир Александров² у відповідь на надісланий йому примірник написав: “Покажавь я его одному своєму приятелєві, нашому-жъ таки попові, такъ вінъ прочитавъ скільки молитовъ, та й каже: бачь! Нащобъ его и толковать тіи молитвы народови, якъ би у него в рукахъ бувъ такий молитовникъ?! Коженъ бы самъ дочерця все зрозумівъ. Добре, далєбі добре! Нехай васъ Богъ благословляє за вашу святу працю. А пісні і колядки мабуть народні? При нашихъ молитовникахъ похожего немає” [цит. за: 10, 303]. Згодом же, коли у Львові побачив світ інший українськомовний збірник молитов – “Молитвенникъ народный рускій” (Львів, 1878), виданий спеціальною перекладацькою колегією під проводом греко-католицького священика С. Сембратовича, – духовенство з Великої України намагалося в будь-який спосіб отримати його, навіть шляхом контрабанди [2, с. 20].

Упорядником молитовника та перекладачем текстів був православний священик Андрій Геращенко, виходець зі Старих Санжар – містечка на Полтавщині, колишній учень Полтавської духовної семінарії, вихованці якої в 1905–1907 рр. вели активну політичну діяльність, спрямовану на здобуття автономії України. Як палкий патріот України, о. А. Геращенко багато працював над українізацією насамперед власної парафії: виголошував проповіді та навчав у церковно-парафіяльній школі лише українською мовою [14, с. 188].

У 1907 р. для потреб своїх вірних священик переклав 30 молитов і під назвою “Підмога до святої молитви” надіслав свою працю на розгляд Святішому Синоду РПЦ. Молитовна збірка А. Геращенка потрапила на рецензування до Парфенія Левицького – єпископа Подільського і Брацлавського. Саме в цей період владику Парфеній очолював діяльність Синодальної комісії, яка працювала над редагуванням та опублікуванням першого українського перекладу Євангелія на основі перекладу П. Морачевського, що побачило світ протягом 1905–1912 рр. А. Геращенко отримав від єпископа благословення на публікацію молитовника, проте видання так і не було надруковане, а сам перекладач зазнав адміністративного покарання [11, с. 83].

Крім Синоду, А. Геращенко передав молитовник на розгляд Олені Пчілці, яка в цей час мешкала в м. Гадячі на Полтавщині, де працювала редактором газети “Рідний край”, та Борису Грінченку – члену київської підкомісії зазначеної Синодальної комісії [15]. Про історію появи перекладу у післямові до видання розповів сам перекладач: “Переклад молитв я зробив ще року 1907. Звичайно, ця важлива і досить складна річ була відіслана мною до знавців мови, покійного Б. Грінченка і Олени Пчілки. З найбільшою увагою поставилася до моєї роботи високошановна Олена Пчілка. Остання зробила багато цінних вказівок, виправила мої помилки що до мови і своїм ласкавим відношенням підбадьорювала до роботи в цім напрямкові” [4, с. 29].

Молитовник був опублікований у Києві шойно навесні 1917 р. Над його редагуванням працювала спеціально створена комісія, до якої увійшли Ф. Булдовський³, В. Щепотьєв⁴ та З. Курбінський – діячі руху за автокефалію Православної Церкви на Полтавщині (згодом усі вони стали членами Українського церковного братства на Полтавщині, що ставило собі за мету, зокрема, “дбати про переклад на українську мову і видання книг церковних”, а також

“про надання мові українських відправ одноманітності, чистоти і величності. як того вимагає важність предмету” [14, с. 192]). Крім редагування перекладу, окремі молитви комісія переклала заново. Зазначимо, що протягом року молитовник був перевиданий двічі; зокрема, друге видання вийшло накладом 75 тис. примірників, що свідчить про його велику популярність.

Молитовник А. Геращенко належить до типу паралельних видань, де матеріал подано одночасно двома мовами – церковнослов'янською та українською. Такий підхід сприяв досягненню відразу декількох цілей: з одного боку, він дозволяв “повноцінно” молитися церковнослов'янською мовою, роблячи тексти доступними для розуміння простих вірних, а з іншого – створював умови для апробації та призвичаєння до українського перекладу.

Публікацію супроводжувала передмова “До уваги благочестивих читачів”, у якій упорядники висловили свої міркування і щодо церковнослов'янського тексту, і щодо його українського перекладу. Так, зокрема, вони закликали повернутися до давньоукраїнської традиції вимови церковнослов'янського тексту в українській орфоепії і навели основні правила такої вимови: читання літери **ѣ** як [і] (*вірю, Утішитель, кріпкий, сідохом*), **и** як [і] або [и] (*іщай, лукаві, даяти*), **ы** як [и], **є** як [е], дієслівного форманта **-тъ** як **-ть** (*да воскреснетъ Бог і расточатъся вразі його*) тощо [4, с. 6].

Коментуючи український переклад, упорядники окреслили загальні принципи своєї перекладацької роботи. За їхнім задумом, головною вимогою до стилю перекладу є його здатність пробуджувати молитовний настрій: “перекладчики мали своїм завданням дати такий переклад, який би міг викликати у читача релігійний настрій” [4, с. 5]. Досягненню цієї мети мали сприяти такі перекладацькі прийоми:

1) перекладачі “старались не відходити далеко від славянського тексту; через це зоставляли без перекладу де-які славянські вирази, коли вони, на думку перекладачів, зрозумілі для народу і дуже звичні для його слуху, або коли приходилось торкатись догматичних формул” [4, с. 5];

2) “користувались, де можна, виразами і реченнями, взятими із українського Євангелія, видрукованого заходами найсвятійшого Синоду⁵” [4, с. 5];

3) “по змозі вживали загально народніх українських слів, але уникали таких, які можуть внести в молитву елемент вульгарності” [4, с. 5];

4) “уникали також таких слів, які, хоч і прийняті в письменстві і суть слова дуже гарні, але не зрозумілі для дітей і, взагалі, для нижших верств українського громадянства” [4, с. 5].

Важливо відзначити, що всі окреслені вище настанови засвідчують виразну орієнтацію редакторів молитовника на перекладацькі принципи Синодальної комісії під головуванням П. Левицького, застосовані під час підготовки до видання Євангелія в перекладі П. Морачевського. Ці принципи окреслив і обґрунтував один із активних членів цієї комісії, знаний український мовознавець П. Житецький у праці “О переводах Евангелия на малорусский язык” (СПб., 1906) – рецензії на євангельські переклади М. Лободовського, П. Куліша та П. Морачевського. Так, зокрема, автор праці стосовно вживання архаїчних церковнослов'янських елементів у перекладі висловив міркування, що, як можна помітити, майже дослівно відтворені у передмові до молитовника, пор.: 1) “намъ казалось бы, прежде всего, что нисколько не повредили бы малорусской рѣчи тѣ славянскія слова, которыя входятъ въ составъ молитвъ и вообще церковныхъ изреченій, теряющихъ при переводѣ на другой языкъ значеніе формуль, къ которымъ привыкло народное ухо” [9, с. 34]; 2) “Мы предпочли бы также славянскіе слова тѣмъ малорусскимъ словамъ, которыя отъ частого употребленія въ народѣ получили вульгарный оттѣнокъ... Наконецъ мы ушли бы подъ защиту славянского языка, чтобы избежать тѣхъ малорусскихъ словъ, которыя стоятъ на границѣ между вульгарнымъ и циническимъ” [9, с. 34]; 3) “Вообще славянскія слова вполне умѣстны тамъ, гдѣ въ соотвѣтствующихъ малорусскихъ словахъ еще не испарилась накипь жизни, смущающая религиозное чувство” [9, с. 35].

Щодо заявленого в передмові прямого запозичення окремих фрагментів із Синодального видання Євангелія в перекладі П. Морачевського, то це стосувалося насамперед молитов “Отче наш” і “Нині відпускаєш” (Симеонова молитва) та Заповіді блаженств. Пор.:

Табл. 1.

Молитва “Отче наш”

Синодальне видання Євангелія П. Морачевського	Молитовник А. Геращенко
Отче наш, що еси на небесах! Нехай святиться імя Твоє; Нехай прийде царство Твоє; нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі; Хліб наш насущний дай нам сьогодні. І прости нам довги наші, як і ми прощаємо довжникам нашим. І не введи нас у спокусу, а избави нас од лукавого. Бо Твоє єсть царство, й сила, й слава во віки. Амінь (Мт. 6: 9–13) [8].	Отче наш, що еси на небесах! Нехай святиться імя Твоє; нехай прийде царство Твоє; нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі. Хліб наш насущний дай нам сьогодні, і прости нам довги наші, як і ми прощаємо довжникам нашим; і не введи нас у спокусу, а избави нас од лукавого. Бо Твоє єсть царство й сила й слава Отця і Сина і Святого Духа і тепер і завжди і во віки віків. Амінь (9). ⁶

Як видно, редагуванню підлягло лише одне слово з СС: *сьогодня* замінено на *сьогодні*.

Табл. 2.

Молитва “Нині відпускаєш” (Симеонова молитва)

Цсл.	Синодальне видання Євангелія П. Морачевського	Молитовник А. Геращенко
Нынѣ ѡпущаеши раба твоего, Владыко, по глаголю Твоему, съ миромъ, тако видѣстѣ очу мои спасеніе твое, еже еси уготовалъ предъ лицемъ всѣхъ людей: свѣтъ во ѡкровеніе языкомъ, и славу людей твоихъ Израиля	Нині одпускаєш раба Твого, Владико, по слову Твоєму з миром. Бо бачили очі мої спасення Твоє, що Ти наготовив перед лицем усіх людей, Світ на просвіту невірних, і славу народа Твого Ізраїля (Лк. 2: 29–32) [7].	Нині відпускаєш раба Твого, Владико, по слову Твоєму, з миром. Бо бачили очі мої спасіння Твоє, що уготовив еси перед лицем всіх людей: світ на просвіту невірних і славу народа Твого Ізраїля (21).

Відмінності між редакціями цієї молитви незначні: в молитовнику “українізовано” архаїчний формант формант *-ення* → *-іння*: *спасення* – *спасіння*; префікс *од-* → *від-*: *одпускаєш* – *відпускаєш*. Крім того, варіант Симеонової молитви в молитовнику А. Геращенко більше наближений до церковнослов’янського тексту в підрядному означальному: *еже еси уготовалъ* (цсл.) – *що Ти наготовив* (Морачевський) – *що уготовив еси* (Геращенко). Прикметно, що в обох варіантах збережено церковнослов’янське *світ* у значенні “світло”.

Табл. 3.

Заповіді блаженств

Синодальне видання Євангелія П. Морачевського	Молитовник А. Геращенко
Блаженні убогіі духом, бо їх є Царство Небесне. Блаженні плачущіі, бо вони втішаються. Блаженні тихіі, бо вони осягнуть землю. Блаженні голодні й жадні на правду, бо вони наситяться. Блаженні милостивіі, бо вони помилувані будуть.	Блаженні убогіі духом, бо їх є царство небесне. Блаженні плачущіі, бо вони втішаються. Блаженні тихіі, бо вони осягнуть землю. Блаженні голодні і жадні на правду, бо вони наситяться. Блаженні милостивіі, бо вони помилувані будуть.

присноблаженна (17), Приснодіва (26), благодать (18), миротворці (18) тощо. Випадки заміни лексеми-композиція однокореневим відповідником або ж сполученням лексем поодинокі: Блажи ... Благволеніємъ твоимъ сіюна – обдаруй... ласкою Твоєю Сіон (12); Благодаримъ Тебє, Создателю – Дякуємо Тобі, Сотворителю (18), Дшхъ... цѣломудріа, смилєнноудріа – Дух... невинности, покірности (20); Тгы даєши имъ пицѣ во благовременіи – Ти даєш їм поживок в слухний час (19) та ін.

Незважаючи на задекларований в передмові намір зберігати в перекладі церковнослов'янські елементи, у ньому їх дуже мало. Лексичні церковнослов'янзми здебільшого супроводжують примітки-пояснення, пор.: во імя – на славу (8), во віки віків – на віки вічні (9), беззаконіє – злочинство, гріх (9), насущний – потрібний для життя (9), довги – провини, довжники – винуватці (9), припадім – вклякнімо (10), найпаче – найбільше, передовсім, особливо (11), будучий вік – прийдеший, який неодмінно прийде, буде (14), без зотління – непорочно (Думитрашко), без хвороби (Темпоміров) (18), сущую – дійсну, справжню (18) тощо.

Загалом із метою створення високого стилю молитовних текстів перекладач (редактори) послідовно ужили такі архаїчні форми, що відповідали формам церковнослов'янського тексту:

1) архаїчні форми дієслова **бути**: єси – котрий всюди єси і все наповняєш (8); Отче наш, що єси на небесах! (9); свят, свят, свят єси, Боже (10); Ти єси справді Христос (19), єсть – це єсть саме пречисте тіло Твоє і це єсть сама найсвятіша кров Твоя (19),

2) форми колишнього перфекта, що трансформувалися в дієслово мин. ч. з допоміжним дієсловом **єси**: ось бо правду полюбив єси (11); Ти бо Спаса родила єси душам нашим (17), уготовив єси перед лицем всіх людей (21),

3) архаїчні форми наказового способу: ізбави нас од лукавого (9), Прийдіте, поклонімося Цареві нашему Богу (10), Прийдіте поклонімося і припадім (10);

4) форми активних дієприкметників тепер. і мин. часу: животворящий Хресте Господній (25), благодать Духа Твого Святого, даруючого і зміцнюючого духовні наші сили (18), силою Господа нашого Ісуса Христа, в ад зійшовшого і знищившого силу діавола і давшого нам Тебе (25), без зотління Бога Слово родившу (18), упокой, Господи, душі померших рабів Твоїх... воїнів у бої життя своє положивших (17), Син Бога живого, прийшовший на світ спасти грішних (19) тощо. Важливо відзначити, що в тексті молитовника досить часто дієприкметникові форми трансформовані в підрядно-означальні речення з відносним займенником **котрий**, **хто**, пор.: насъ ради чєловѣкъ и нашего ради спасенія **сшедшаго съ невестъ и воплотившагосѧ ѿ дѣха свѣта и маріи дѣвѣты и во чєловѣчєвсѧ** – Котрий за для нас людей і за для нашого спасіння зійшов з неба і воплотився від Духа Святого і Марії Діви і людиною стався (13); дѣха свѣтаго, гдѧ животворящаго, иже ѿ бѣа исхєдѣщаго [...] спокланѧема и славима, глаголаващаго пророки – Духа Святого, Господа Животворящаго, що від Отця виходить і котрому з Отцем і Сином належить однаково поклонятись і славити, которий говорив через пророків (13), ѿ лица любѣщихъ Бога и знаменѣющихъ крєстныгъ знаменіємъ – від тих, хто любить Бога і знаменується хресним знаменням (25), радѣйсѧ крєстє Господєнь... прогнанѧй вѣбсы – радуєся, Хресте Господєнь, що відганяєш бісів (25) або в іменники, пор.: ненавидѣщій Єгѡ – ненавидники Його (25). Доречно зауважити, що вживання форм активних дієприкметників мин. і теп. ч. паралельно з синонімічними до цих форм синтаксичними конструкціями було виразною ознакою, зумовленою, очевидно, принциповою настановою редакторів Синодального Євангелія. Так, порівняльний аналіз оригінального тексту П. Морачевського та його варіанту після опрацювання Синодальної комісії, який здійснила Г.П. Арполенко, засвідчує доволі часту заміну вжитих П. Морачевським синтаксичних конструкцій на відповідні дієприкметники, і навпаки, пор.: “Мор: ... і став один Ісус та молодиця, що стояла посередині (Йо 8, 9) – СП: ... і зоставсь один Ісус, і жінка стоявша посередині” [1, с. 218]; “Мор: призвали родителів того, що зрячим став (Йо 9, 18) – СП: покликали родителів того прозрівшого” [1, с. 219], “Мор: І прийшов до господи старшини синагогської і бачить, що усі у тревозі і плачуть і голосять дуже

(М 5, 38) – СП: І прийшов до дому старшини синагоги і бачить тривогу і плачущих і голосячих дуже” [1, с. 219]; “Мор: І от вам знак: найдете дитину сповиту лежашую у яслах (Лі 2, 12) – СП: І от вам ознака: найдете Дитя, що в сповитку лежить у яслах” [1, с. 219]; “Мор: ... сказав це, тільки ради стоячого вкруги народу, щоб поняли віри (Йо 11, 42) – СП: ... сказав це тільки задля народу, що стоїть навкруги, щоб увірували” [1, с. 219] тощо.

5) архаїчні короткі форми прикметників: *Хресте Господень* (25), *Свят, свят, свят еси Боже* (10), *Янголе Христов* (24) та ін.

6) стилістично марковані нестягнені форми прикметників, дієприкметників, що наближали переклад до церковнослов'янського оригіналу, ужито лише в Заповідях блаженств, які цілком відтворюють текст Синодального Євангелія: *блаженні убогії духом* (28), *блаженні плачущії* (28), *блаженні тихії* (28), *милостивії, чистії, гонимії* (28). В інших молитовних фрагментах зазначені форми не трапляються зовсім, пор.: *благодатна Маріє* (17), *славити ... Богородицю присноблаженну й пречисту... честнійшу над херувими і славнійшу над серафими, без зотління Бога Слово родившу* (17–18), *Богородице Діво єдина чиста і благословенна* (24) тощо;

7) церковнослов'янські прийменник *во* та сполучник *яко*, проте лише в так званих богослужбових формулах, пор.: *Во імя Отця і Сина і Святого Духа. Амін* (8), *... і тепер і завжди і во віки віків. Амін* (9), *спаси мене, яко чоловіколюбець* (26), *все нам прости, яко милостивий і чоловіколюбець* (25) та ін.;

8) перекладач (редактори) зберегли церковнослов'янську форму імені *Ісус*: *Господи, Ісусе Христе, Сине Божий* (8)⁸, хоч при цьому: *Юда* (цсл. І҃да) (20), а також *діавол* – *знищившого силу діавола* (25) (цсл. діавол҃ь). Можна припустити, що в першому випадку їм ішлося про уникнення небажаного асоціювання зі старообрядництвом, де форма імені Божого Сина мала одне початкове *и* – *Исѣсъ* на відміну від канонічного для православ'я написання *Исѣсъ*.

Вживання фонетичних та морфологічних церковнослов'янзмів у перекладі надзвичайно обмежене й зумовлене метою творення високого стилю. При цьому можна помітити, що редактори молитовника орієнтувалися на впровадження паралельних до церковнослов'янських українських форм, причому останні форми виразно переважають, пор.:

– фонетичні: неповноголося // повноголося: *Янголе Божий, хранителю мій святий* (14), *янгола охоронителя пошили мені* (22), *Ти бо охоронитель душ і тіл наших* (22), *велика вам награда на небесах* (28); архаїчна рефлексія *-dj- як *-жд-*, проте лише в лексиці, пов'язаній із народженням Божого Сина: *Сина Божого... від Отця рожденного* (13), *благословенне порождення лона Твого* (17) (цсл. *благословенъ плодъ чрева твоего*) при *-дж-* в усіх інших випадках; архаїчне *-ення* (цсл. *-еніє*) // *-іння*: *сподіваюсь воскресення мертвих* (14), *за для нашого спасіння зійшов з неба* (13); *всі ми створіння рук Твоїх* (22), *Ти бо еси спасіння роду християнського* (22);

– морфологічні: префікси: *із-* (цсл. *из-*) // укр. *с-, зо-, ви-, про-*: *ізбави нас од лукавого* (9), *сицили немочі наші* (9) (цсл. *исцѣли*); як *счезає дим, так і вони хай счезнуть* (25) (цсл. *исчезаетъ*), *без зотління Бога Слово родившу* (18) (цсл. *вѣзъ истлѣніа*), *що від Отця виходить* (13) (цсл. *ѡ оца исхождащаго*), *пролий на мою опановану страстями душу милость* (22) (цсл. *излій*); суфікси: *-тель* (цсл. *-тель*) // *-ець*: *Вірую в Єдиного Бога Отця Вседержавця* (цсл. *Всѣдержитѣльа*) (12), *Бо Ти мій Сотворитель і всього доброго Промисленник і Подавець* (цсл. *податѣль*) (14), форми з *-ес-* // без *-ес-*: *Отче наш, що еси на небесах!* (9), *котрий за для нас... зійшов з неба* (13), *і зійшов на небо і сидить праворуч Отця* (13), дієприкметникові суфікси зі *-щ-* // *-ч-*: *В Духа Святого, Господа Животворящого* (13), *благодать Духа Твого Святого, даруючого і зміцнюючого духовні наші сили* (18).

Прикметно, що для розрізнення форм однини та множини іменника *беззаконня* (цсл. *веззаконіє, веззаконіа*) редактори протиставили церковнослов'янський та український кінцеві форманти: *прости беззаконія наші* (9), *ось бо в беззаконіях зародився я* (11) – *очисти беззаконня моє* (11), *обми мене від беззаконня мого* (11).

Без українських паралелей у перекладі ужито форми з церковнослов'янськими формантами: *воз-, со-, пре-, -ія*: *ангельську піснь возспіваємо Тобі (10), хвалу Твою возвістять уста мої (12), Тобі славу возсилаю (14); Тобі Єдиному согрішив (11), що согрішив я в цей день словом (22), жертва Богові – це дух сокрушений, серцем скорушеним і покірним Бог не погордує (12), преблагий Господи (18), пречисте тіло Твоє (19), преславна Приснодіво (26); несподівано Судія прийде (10) тощо.*

Відповідно до заявлених у передмові настанов редакторів і перекладача в перекладі використано лексеми-церковнослов'янізми або архаїзми, що мають паралелі в церковнослов'янській лексиці: *насушній* (9), *довги, довжники* (9), *Приснодіва* (26), *світ* “світло” (21), *родителі* (16), *вплотився* (13), *праздность* (20), *зрїти* (21) (цсл. зрѣти), *крїпкий* (цсл. крѣпкій), *піснь* (10), *суцая* (про Богородицю) (*суцїю Богородицю Тебе величаємо* (18)), *повідати* (*ворогам Твоїм тайни не повідаяю* (19) – не бо врагомъ твоимъ тайнъ повѣдямъ), *невіста* *неневістная* (цсл. невѣсто неневѣстна) (24), *отець* (26) тощо.

Проте значно частіше редактори надають перевагу українським відповідникам, пор.: *истина – правда: Царю Небесний ... Душе правди (8), ось бо правду полюбив еси (11); истинный – справжній: Бога справжнього від Бога справжнього (13, Символ віри), воистиному – по правді: по правді є достойно славити Тебе, Богородицю (15); благо – добро: сокровище благихъ – скарбе всього доброго (8), благій (кл. в. благѣ) – милосердний: і спаси, Милосердний, душі наші (8), благаго црѣ блага мати – Милосердного Царя Милосердна Мати (22); скверна – гріх: очисти ны ѿ всакїа скверны – очисти нас від усякого гріха (9); нечестивїи – грішники: и нечестивїи къ тебѣ обратятсѧ – грішники вернуться до Тебе (12); щедроты – милосердя: и по множество щедротъ твоихъ – і по великому милосердю Твоему (11); всегда “завжди” – все: і гріх мій все передо мною (11), нынѣ – тепер: Слава: і І тепер (9); присно – завжди: і тепер і завжди і во віки віків (9); человекъ – людина, але, щоправда, послідовно церковнослов'янїзм чоловіколюбче: вплотився ... і людиною стався (13), до Тебе, Чоловіколюбче (14) та ін.*

Перший українськомовний молитовник, що побачив світ у Наддніпрянській Україні в 1917 р., був створений як продовження традиції, закладеної Синодальною комісією під проводом єпископа Парфенія Левицького, що готувала до видання український переклад Євангелія на основі перекладу П. Морачевського. Традиція ця полягала в поєднанні двох визначальних тенденцій: з одного боку, послідовного орієнтування на внутрішні ресурси мови перекладу, тобто української (цей підхід був максимально реалізований власне в оригінальному перекладі П. Морачевського). З іншого боку, необхідність зберегти зв'язок українського перекладу з авторитетним для Церкви традиційним церковнослов'янським богослужбовим текстом та певним чином акцентувати на його рівноцінності останньому, досягти естетичної та імпресивної тотожності церковнослов'янському оригіналу (“викликати у читача релігійний настрій”) зумовлювали вкраплення в переклад церковнослов'янських мовних елементів (фонетичних, морфологічних, лексичних), які й слугували маркерами такого зв'язку. Цей другий підхід був обґрунтований та реалізований членами Синодальної комісії.

Примітки

¹ Однією з вагомих причин цього було побоювання вірних, що через богослужіння з українською вимовою церковнослов'янських текстів їх намагаються приєднати до УГКЦ, яка ніколи не переривала традиції української вимови літургійної церковнослов'янської мови [3, с. 208].

² В. Александров – знаний фольклорист і письменник, відомий також як перекладач окремих книг Святого Письма українською мовою (“Книга Іова на малоруську мову переложена”, 1877).

³ Феофіл Будловський (1875–1944) – знаний православний церковний діяч, учасник Полтавського єпархіального з'їзду, на якому виступив із доповіддю “Про українізацію Церкви”, на основі якої були ухвалені перші рішення про запровадження української мови в богослужіння Православної Церкви.

⁴ Володимир Щепотьев (1880–1937) – український музикознавець, фольклорист, педагог; викладач Полтавського учительського інституту та історико-філологічного факультету Харківського університету; володів грецькою, латинською, французькою мовами; на поч. 1920-х рр. очолював Полтавське церковне братство.

⁵ Деться про публікацію Четвероєвангелія в перекладі українською мовою в 1905–1912 рр., який підготувала комісія, організована при Священному Синоді РПЦ під проводом Парфенія Левицького, єпископа Подільського і Брацлавського. Над редагуванням Четвероєвангелія працювали, зокрема, П. Житецький, С. Єфремов, Б. Грінченко, О. Левицький, Ю. Сіцинський, О. Лотоцький та ін. [13, с. 212; 15]. Видання також було паралельним і містило тексти церковнослов'янською та українською мовами. Після 1917 р. Всеукраїнська Православна Церковна Рада ухвалила вживання Євангелія в перекладі П. Морачевського для богослужбового вживання [13, с. 214].

⁶ Тут і далі ми покликатимемося на видання [4], у дужках вказуючи лише номер відповідної сторінки.

⁷ Останнє, очевидно, за сформованою в той період правописною настановою писати *від-* після голосної попереднього слова та *од-* після приголосної, пор. в іншому місці молитовника: *без всяких одмін* (3), *ізбави нас од лукавого* (9), *...зрадіють кости упокорені. Одверни лице Твоє від гріхів моїх* (11) та ін.).

⁸ Таке написання засвідчує також Синодальне Євангеліє [7, с. 5].

ЛІТЕРАТУРА

1. Арполенко Г.П. Морачевський і перший повний переклад св. Євангелія новоукраїнською мовою / Галина Арполенко // Волинь-Житомирщина. – 2003. – №10. – С. 212–220.
2. Барвінський А. Чи українська мова пригідна для перекладу св. Письма і молитов, та духовної проповіді? / А. Барвінський. – Перемишль, 1921. – 32 с.
3. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. Т. IV, Ч. I. Репринтне видання / І. Власовський. – К., 1998. – 384 с.
4. Геращенко А. Молитовник. Ц[ерковно]-славянський та український тексти (з поясненням). Вид. друге без змін / Андрій Геращенко. – К., 1917. – 30 с.
5. Горбач О. Мовостиль новітніх перекладів Святого Письма на українську народню мову 19–20 вв. / Олекса Горбач // Збірник Мовознавчої Комісії Наукового Конгресу в 1000-ліття Хрищення Руси-України. – Мюнхен, 1998. – С. 29–98.
6. Горбик С. Український православний молитовник 1917 р. До історії перекладу православного богослужіння на українську мову (+pdf файл молитовника) [Електронний ресурс] / Сергій Горбик // Київське православ'я: міжнародний науковий проект. Режим доступу: <http://kyiv-pravosl.info>.
7. Господа нашого Ісуса Христа Святе Євангеліє від Луки, українською мовою. – М. : Синодальна Типографія, 1907.
8. Господа нашого Ісуса Христа Святе Євангеліє від Матфея, українською мовою. – М. : Синодальна Типографія, 1907.
9. Житецький П.И. О переводах Евангелия на малорусский языкъ / П.И. Житецький. – СПб., 1906. – 65 с.
10. Збожна О. Довга й нелегка дорога до українського народу Святого Письма в перекладі П. Куліша, І. Пулюя, І. Нечуя-Левицького (до 90-річчя від дня пам'яті Івана Пулюя) / О. Збожна // Збірник праць ТО НТШ, – Т. : Рада, 2008. – Том 4: Видатні постаті в українській культурі і науці. – С. 302–308.
11. Ковальчук Т.В. Спроби українізації богослужінь в українських єпархіях у 1905–1907 рр. / Т.В. Ковальчук // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія. – 2011. – Вип. 2. – С. 81–86.
12. Німчук В.В. Українська мова – священна мова / В.В. Німчук // Людина і світ. – 1992. – №11–12. – С. 28–33; 1993. – №1. – С. 35–39; №2–3. – С. 33–45; №4–5. – С. 14–19; №6–7. – С. 26–32; №8–9. – С. 27–31; №10–12. – С. 26–31; Німчук В. Християнство і українська мова / Василь Німчук // Українська мова. – 2001. – №1. – С. 11–30.

13. Пшепюрська-Овчаренко М. Мова перекладу Нового Завіту П. Морачевського / М. Пшепюрська-Овчаренко // Збірник Мовознавчої Комісії Наукового Конгресу в 1000-ліття Хрищення Руси-України. – Мюнхен, 1998. – С. 203–248.
14. Ревегук В. Початок українського автокефального церковного руху на Полтавщині (1917–1923) / В. Ревегук // Рідний край. – 2013. – №1. – С. 187–195.
15. Старенький І.О. Штрихи до історії видання Четверосвангелія перекладу Пилипа Морачевського / І.О. Старенький // Мат-ли Міжнар. наук. конференції “Науковий потенціал славістики: історичні здобутки та тенденції розвитку (до Дня слов’янської писемності і культури)” // Електронний ресурс: <http://conference.nbu.gov.ua/site/view/id/21>

Дата надходження до редакції 25.04.2017